

**IV JORNADA BASÍLIQUES HISTÒRIQUES DE BARCELONA:
“LA BASÍLICA DE LA SANTA CREU I SANTA EULÀLIA:
LA CATEDRAL ABANS DE LA CATEDRAL”**

2 i 3 de maig de 2019

Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts cristianes

Resums de les comunicacions

FACULTAT ANTONI GAUDÍ
D'HISTÒRIA, ARQUEOLOGIA
I ARTS CRISTIANES

Història de les excavacions arqueològiques i descobertes a la Catedral de Barcelona

Julia Beltrán de Heredia (Facultat Antoni Gaudí-AUSP)

Poques dades tenim del que passa arqueològicament al subsòl de la catedral. No sabem res de la primera basílica i pràcticament res de les basíliques anteriors a la gòtica. De fet només es coneix el baptisteri dels segles V-VI, situat davant de l'actual capella de Sant Marc, i una petita part de la catedral romànica, consagrada al 1058.

Això és perquè no s'han fet intervencions arqueològiques sistemàtiques al subsòl de la catedral; les actuacions realitzades corresponen a excavacions antigues, poc metodològiques i dificultoses per motius tècnics i de seguretat.

El 1945, Agustí Duran i Sanpere, director del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, va posar en marxa unes excavacions al carrer dels Comtes, que es van prolongar fins a 1954, i que van localitzar unes estructures que van ser interpretades com la "basílica paleocristiana". Els treballs arqueològics es van reprendre l'any 1964, sota la direcció del Dr. Pere de Palol, quan van foradar-se els fonaments de la capella de Sant Bernardí per poder continuar excavant. El 1967, el Dr. Pau Verriè repetí la mateixa operació als fonaments de la capella de Sant Marc, i un any després es va localitzar la piscina baptismal. L'any 1972 es va aixecar una part del paviment de la catedral per continuar els treballs en el subsòl amb una mica més de seguretat; les campanyes -d'una manera intermitent- van continuar fins a 1979. Des de aquesta data no s'ha tornat a intervenir a la catedral, a l'excepció d'una petita actuació d'urgència a la capella de Santa Bàrbara a l'any 1995, motivada per la construcció de l'ascensor que puja a les cobertes.

L'any 1994, el Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i en el marc d'un projecte integral de recuperació del subsòl, (conservació, recerca i una nova presentació), va posar en marxa un projecte de recerca estable sobre la topografia cristiana de *Barcino*. Els resultats del projecte (1994-2018) van suposar una profunda renovació del coneixement de la topografia cristiana de la ciutat.

El projecte de visualització/connexió entre la basílica catedral i el baptisteri paleocristià

Robert Baró (Facultat Antoni Gaudí-AUSP-Catedral de Barcelona)

Cada any, pels volts de Sant Marc, el vint-i-cinc d'abril, la confraria de mestres sabaters, establerta a inicis del segle XIII, celebra la festa patronal a la seva capella de la Catedral de Barcelona. És el tercer espai que ocupen a la Seu; un primer altar s'erigí a la catedral romànica, que fou traslladat a una nova capella en construir-se la gòtica i finalment desplaçat uns metres amb motiu de la finalització del darrer tram de l'edifici. Sorprèn veure que durant set-cents anys un mateix ús s'ha mantingut en un espai de pocs metres. Els estils artístics i les tècniques constructives s'han succeït; el continent ha variat, però el contingut ha romàs.

Per si mateixa, aquesta continuïtat, mantenint la funció, resulta fascinant. Encara més fascinant és veure que a pocs metres, en el subsòl, es conserven les restes del baptisteri paleocristià, en ús mil anys abans de la instal·lació de la pila gòtica, on actualment se segueix administrant el sagrament del baptisme. Disset segles i els mateixos usos en uns espais equivalents. L'estudi dels edificis sovint es fa només en tres dimensions, amb talls sincrònics que es van superposant, i entenent-lo des de la perspectiva d'una època determinada. En el cas de la Catedral de Barcelona, parlem de dos moments desconnectats: l'època paleocristiana i tardoantiga del subsòl, accessible des del MUHBA, i l'edifici gòtic dels segles XIV i XV. Amb el projecte de connexió visual de la nau de l'església amb l'àmbit del baptisteri paleocristià volem afavorir una lectura diacrònica del conjunt que convidi el visitant a copsar l'estreta relació entre l'edifici tardoantic, els medievals i el moment actual. Mostrar que uns mateixos usos han generat embolcalls arquitectònics diferents, i que sense comprendre el que al seu interior feien les persones, els ciutadans de Barcelona de diverses èpoques, molt difícilment es pot comprendre l'edifici en la seva complexitat, que és reflex de la riquíssima història de la ciutat.

Els *homines scholastici* i els llibres a Barcelona en època carolíngia

Jesús Alturo i Perucho (Universitat Autònoma de Barcelona)

La catedral de Barcelona compta ja des de l'Antiguitat amb noms il·lustres de les lletres llatines. Basti evocar la figura de sant Pacià, entre els més antics, i de Quirze i d'Idali en els temps visigots. Amb la invasió sarraïna aquest panorama canviarà. De primer perquè la diòcesi de Barcelona, com la resta de les catalanes, passarà a dependre de l'arquebisbat de Narbona, atesa la pèrdua de Tarragona. I, alhora, els comtats catalans formaran part de l'imperi carolíngi. Aquesta nova situació motivarà canvis en l'escriptura utilitzada en el territori de la futura Catalunya i l'adopció de la nova litúrgia romanofranca amb les conseqüències culturals que se'n derivaran. A més, després de la disputa teològica entorn de l'Adopcionisme, que tingué en Feliu d'Urgell un dels seus principals protagonistes, no tornarà a haver-hi al nostre terror, en tota l'alta edat mitjana, pensament teològic propi. Ni, pròpiament parlant, creació literària. La refecció de textos litúrgics, alguna composició poètica, algunes cartes, alguns escrits de contingut històric i, això sí, una bona colla de textos diplomàtics, sovint paraliteraris, no infreqüentment infraliteraris i sols esporàdicament redactats amb correcció gramatical i certa capacitat d'estil, seran l'única creació que, en sentit molt ampli, podem qualificar de literària. Amb tot, perviuran les escoles, es copiaran alguns llibres i es formaran petitíssimes col·leccions bibliogràfiques que només molt generosament podrem qualificar de biblioteques. Mancats d'escriptors, en sentit propi, només disposarem d'alguns lectors enmig d'una societat gairebé per complet analfabeta. I aquests pocs lectors seran quasi en exclusiva eclesiàstics, amb un predomini absolut de l'estament masculí sobre el femení.

Aquesta situació general explica que la cultura literària a Barcelona en temps altmedieval girés entorn de la catedral i de les esglésies o monestirs del voltant. Tanmateix, durant tot el segle VIII Barcelona romangué sota domini musulmà, sense que hàgim de pensar que el culte i la cultura cristiana desapareguessin per complet. Però sí devia tenir majors dificultats de desenvolupament, i els enfrontaments bèl·lics no rars en el segle VIII, IX i X, havien de representar per força un greu entrebanc per a la lliure manifestació de les activitats d'ordre intel·lectual i espiritual. La falçonada d'Al-Mansur, en concret, de l'any 985,

representa, sens dubte, un punt d'inflexió: marca un abans i un després, si més no, pel que fa a la conservació de llibres i de diplomes que ens podrien il·lustrar sobre el desenvolupament cultural assolit.

Repasar tots els còdexs, sencers o fragmentaris, o tota altra mena de monuments gràfics que hom pugui atribuir a aquesta època, precisant el que pugui haver quedat anterior a l'any 985 o pertanyent als anys immediatament posteriors, és l'objecte de la conferència, que també procurarà avançar alguna hipòtesi sobre aquells còdexs altmedievals que, no produïts a Barcelona o, almenys no duts a terme per escribes barcelonins, van arribar a la seva biblioteca catedralícia. I, al mateix temps que hom presentarà la identificació de la mà d'algun copista autòcton, del qual hom ha pogut determinar l'autoria de la còpia d'algun còdex, hom donarà una relació dels més destacats *homines scholastici* del moment i hom farà una breu presentació del profit que van treure de llur tracte amb els llibres.

Primeres dades sobre els estudis de georadar a la Catedral de Barcelona

Gerardo Boto (Universitat de Girona), Màrius Vendrell (Universitat de Barcelona)

És ben coneguda l'existència d'una catedral romànica sota l'actual gòtica de Barcelona, consagrada l'any 1058. Durant temps s'ha especulat sobre la seva possible planta. En aquest sentit, és rellevant la proposta formulada per Julia Beltrán i Immaculada Lorés, en la qual restitueixen una hipotètica planta de la catedral a partir de les restes arqueològiques atribuïdes a una galilea situada als peus de l'església.

A partir del coneixement de les estructures realment existents, s'ha plantejat la inspecció profunda d'una part del subsòl de la catedral a la recerca de restes arquitectòniques que es poguessin relacionar amb l'antiga catedral i amb la proposta de les esmentades autores. Per això s'han plantejat una sèrie de perfils amb georadar, que ateses les circumstàncies físiques del terreny s'ha optat per treballar amb una antena de 400 MHz, que permet assolir informació fins aproximadament 3 m de fondària. Complementàriament, s'ha fet dos perfils relativament llargs amb tomografia de resistivitat elèctrica, que si be no té la

resolució del radar, permet obtenir informació de zones a major profunditat. Per raons de la topografia actual de la catedral, s'ha optat per escombrar les zones a banda i banda del presbiteri major, així com els accessos a la porta de sant lu i al claustre, incloent la sagristia.

Les dades d'ambdues tècniques permeten inferir la presència de probables estructures muraries, per bé que la seva interpretació no resulta evident ni concloent. En la zona de sant lu es detecten murs en sentit longitudinal que semblen correspondre al de tancament lateral del costat de l'Evangeli i en el mateix costat del presbiteri s'insinua el que es podria interpretar com un dels absis de l'antiga catedral. Més confusa és la interpretació del que es detecta al costat de l'Evangeli, on la presència dels murs longitudinals no segueix la hipotètica alineació, ni és gens clara l'existència d'un absis simètric de l'anterior. Pel que fa a la tomografia elèctrica, ambdós perfils marquen una diferència notable de subsòl a l'alçada del segon tram de l'actual església, així com l'existència de masses importants en la zona que s'ha atribuït a l'absis. Unes i altres dades es discuteixen àmpliament i es formulen les corresponents hipòtesis sobre la planta de l'església romànica.

Historiografia dels precedents de la catedral de Barcelona

Marc Sureda (Facultat Antoni Gaudí-AUSP- Museu Episcopal de Vic).

La catedral romànica de Barcelona, substituïda per l'actual entre els segles XIV i XV, no va poder ser observada directament per cap autor modern ni contemporani: cap text, doncs, no ens la descriu. Tot i això, diferents treballs hi han fet referència al llarg del temps. L'ur consideració, a banda de reflectir el pensament històric de cada època, ens permet veure quines dades han estat considerades essencials per a refer-se'n la imatge i també quins n'han estat, fins avui, els límits de coneixement.

Llibres, lectors, llibreries i escriptura a la Catedral de Barcelona (segles XI-XIII)

J. Antoni Iglesias-Fonseca (Universitat Autònoma de Barcelona)

La Catedral de Barcelona custodia un patrimoni cultural importantíssim (arqueològic, artística, arxivístic, librari, moble, etc.). La “catedral abans de la catedral” va acumular, al llarg de segles d’existència, un patrimoni bibliogràfic poc conegut, en part producte de la seva iniciativa (encàrrecs de còpia, compra de còdexs, etc.), en part derivat d’altres (llegats, donacions, que juntament amb el patrimoni arxivístic conservat, constitueix el gruix del seu patrimoni documental). La *memoria ecclesiae* de Barcelona acumula un fons de llibres, fragments i *membra disiecta* que permeten conèixer les lectures, els lectors i les característiques codicològiques i paleogràfiques dels testimonis conservats (des del testimoni de les *Homilies* de Sant Gregori, de finals del s.VII-inicis del s.VIII, en escriptura uncial, fins la consolidació de l’escriptura gòtica en el s.XIII) així com els espais de lectura de la Seu. En aquesta aportació es fa una primera aproximació a aquests aspectes.

Elements de l’antiguitat clàssica i tardana a la Catedral de Barcelona: estudi i contextualització

Julia Beltrán de Heredia (Facultat Antoni Gaudi-AUSP), Isabel Rodà (Universitat Autònoma de Barcelona-ICAC)

A la Catedral de Barcelona es conserven diversos elements antics que procedeixen d’edificis romans i tardoantics aprofitats en les noves construccions medievals. Hi ha elements epigràfics romans integrats en l’obra de fàbrica romànica i gòtica com a simples pedres, però també peces que van ocupar un paper més destacat, amb presència i visibilitat i, així, han arribat fins l’actualitat.

És el cas dels dos capitells que formen el peu de l’altar major, dos capitells que van formar part de la basílica d’època visigoda. També d’altres, que hem de contextualitzar en la catedral romànica, com la pila baptismal practicada en una cornisa d’un gran edifici romà; o la càtedra episcopal, feta amb material

d'espoli, sis plaques de marbre de Proconès i de Carrara segurament ja recuperades durant l'antiguitat tardana, quan l'espoli i la realització foren una pràctica ja habitual per que les pedreres des de mitjan segle III ja no tenien ni la capacitat organitzativa imprescindible per a l'explotació i comercialització. La reutilització, com a comerç sistematitzat, es va anar generalitzant; cal, però, tenir en compte també el valor simbòlic i ideològic que significa usar elements de l'antiguitat no cristiana.

És interessant el cas de l'anomenada urna de santa Eulàlia, formada per tres peces antigues d'origen i funcionalitat diversa: un possible capitell bizantí buidat, una placa de cancell de marbre i una tapa de sarcòfag de pedra de Montjuïc. Un muntatge per recordar la santa i patrona de Barcelona fet en un moment cronològic difícil de precisar.

Finalment, hem de referir-nos al retrat d'un romà desconegut que ha perdurat en emprar-lo com a cap del sepulcre de Ramon de Penyafort, un dominic que va morir al Convent de Santa Caterina de Barcelona l'any 1275, i que avui es conserva a la seva capella de la catedral. Les característiques del retrat permeten situar-ho al segle III; es pensa que es una peça portada de fora, ja que a Hispània, hi ha molt pocs retrats del segle III, fet que contrasta amb l'abundància dels segles I i II.

El Sant Sepulcre a la Catedral de Barcelona. Devoció i escenaris

Francesca Español (Universitat de Barcelona-Facultat Antoni Gaudi-AUSP)

Avançat el segle XII, a la catedral de Barcelona consagrada el 1058, s'hi erigia el que les fonts identifiquen com una *Galilea*. El terme és recurrent dins l'arquitectura romànica catalana (Ripoll, Sant Cugat, Àger, etc.) i fa referència a un sector localitzat a occident de l'església de notable dimensió monumental i litúrgica, que en determinats casos s'anomena *Sepulcre* (cas de la catedral de Girona).

A Barcelona, dels termes emprats en la referència documental al-lusiva, sembla poder-se deduir que l'obra del segle XII substituïa una construcció precedent, una qüestió que tractarem detalladament en el decurs del congrés, ja que podria tractar-se d'un element present a l'arquitectura de la ciutat des dels segles altmedievals.

Com va ser usual, a la catedral romànica, la zona baixa d'aquest cos occidental contigua a la porta principal de l'església, es va destinar a usos funeraris, i al pis superior s'hi van instal·lar una sèrie d'altars, la consagració dels quals desvela la seva cronologia. Tot i que la devoció al Sant Sepulcre (amb l'ús de relíquies cristològiques en la consagració del seu altar a començament del segle XII) sembla independent de la història d'aquestes fundacions, no ho és; D'altra banda, el seguiment de dita advocació, que en època baixmedieval acabarà localitzant-se en una de les capelles de la nova capçalera gòtica, confirma el seu pes litúrgic.

Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XII. Un projecte en marxa

Antoni Virgili (Universitat Autònoma de Barcelona-Facultat Antoni Gaudi-AUSP)

L'objectiu primordial del projecte és l'edició dels documents de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona corresponents al segle XII. Aquesta tasca és la continuació dels treballs que van donar com a resultat la publicació dels diplomes fins a l'any 1100: Àngel Fàbrega, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona, vol. I, documents dels anys 844-1000*, (Barcelona 1995), i Carme Batlle, Josep Baucells i altres, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona, segle XI*, 5 volums, Fundació Noguera, Col·lecció Diplomatari, números 37-41, Barcelona, 2006.

Tanmateix, el projecte preveu la digitalització completa dels diversos fons de l'Arxiu Capitular: *Diversorum A, B i C, Liber Antiquitatum, Pia Almoïna, Caritat, Cartes Reials, Aniversaris*, així com l'elaboració d'una base de dades que contindrà la informació bàsica de cada diploma. Aquesta és l'única manera de conèixer la magnitud de les diferents sèries, la qual cosa facilitarà la localització i la identificació de la documentació per part dels investigadors. L'edició dels textos contempla els criteris habituals: datació i ordenació cronològica, regist, signatura topogràfica i tradicions manuscrita i editada, transcripció i índex toponomàstic.

Durant el segle XII es van succeir en la seu episcopal de Barcelona: Berenguer Bernat (1100-1106), Ramon Guillem (1106-1114), Oleguer de Bonestruga

(1114-1137), Arnau Ermengol (1137-1143), Guillem de Torroja (1143-1171), Bernat de Berga (1172-1188) i Ramon de Castellvell (1188-1199). Sant Oleguer fou, alhora, arquebisbe de Tarragona (1118-1137); Guillem de Torroja accedí a la seu de Tarragona entre els anys 1171 i 1173. Coincideix amb els governs dels comtes Ramon Berenguer III, Ramon Berenguer IV, Alfons el Cast i Pere el Catòlic.

La documentació dels arxius monacals i de les seus episcopals aporta el gruix més destacat d'informació per reconstruir la història medieval de Catalunya, en quantitat i qualitat, com ho demostren els estudis que s'hi fonamenten. Pel que fa a la catedral de Barcelona, era la seu de la ciutat que ostentava la capitalitat del comtat més important del país. S'explica, així, la riquesa dels seus fons, relacionats amb l'acumulació i la gestió del seu patrimoni immoble. Per tant, estudiar els diversos fons esdevé imprescindible per conèixer la localització i les característiques dels dominis territorials i jurisdiccionals de la seu barcelonina, però també per conèixer detalls de l'estructura i la morfologia de la mateixa ciutat.

Tanmateix, el segle XII és crucial en els canvis polítics que van encimbellar els comtes de Barcelona en el vèrtex d'una autèntica monarquia feudal que va fer possible estendre els territoris del comtat vers les terres del sud i de ponent, amb l'organització de la seu arxiepiscopal de Tarragona i la colonització del camp, i les conquestes de Tortosa i Lleida, amb les respectives regions. Sabem, per altres fons documentals, que Barcelona i la seu episcopal va tenir un paper molt actiu en tots aquests processos. Estem convençuts que la documentació servada en el seu arxiu ampliarà molt substancialment els coneixements d'aquestes dinàmiques.

Documentar, investigar, conservar, restaurar i difondre: proposta patrimonial per a la catedral

Lluïsa Amenós, Ana Ordoñez (Catedral de Barcelona)

La catedral de Barcelona és un dels pocs monuments que mantenen vigent la seva funció original. Referent indiscutible del gòtic meridional català, conserva al seu interior un valuós llegat patrimonial acumulat al llarg de set segles

d'història. Els elements conservats, tipològicament diversos i majoritàriament en ús, estan estretament relacionats amb la vida litúrgica, l'evangelització i les pràctiques devocionals dels barcelonins. Entre el patrimoni material, sobresurten objectes d'un alt valor històric-artístic i documental –retaules, escultures, orfebreria, mobiliari i aixovar litúrgic, contenidors ceràmics, material d'arxiu... Pel què fa al patrimoni immaterial, s'expressa principalment en forma d'actes cerimonials, drames litúrgics i manifestacions musicals o corals que s'han mantingut vius al llarg dels segles.

A diferència dels museus, on els objectes històric-artístics estan descontextualitzats del seu lloc de procedència i de la seva funció original, la Catedral ofereix la possibilitat de “veure” i “viure” el patrimoni en el seu context original, fent-lo més comprensible i intel·ligible al visitant.

L'any 2017, es crea oficialment l'Àrea de Patrimoni Cultural de la Catedral de Barcelona, que persegueix els objectius següents:

- ✓ Documentar, conservar i investigar el patrimoni cultural propi (material –béns mobles, immobles i material d'arxiu–immaterial i natural –jardí del claustre i oques).
- ✓ Protegir el patrimoni impulsant la Conservació Preventiva a més de generar projectes específics de restauració.
- ✓ Impulsar accions que generin productes culturals propis que permetin posar en valor el patrimoni conservat i apropar-lo a la ciutadania (publicacions, exposicions, museïtzacions, jornades, conferències...).
- ✓ Impulsar un projecte turístic i cultural propi en col·laboració amb la recentment creada àrea de turisme de la Catedral.

La present comunicació pretén oferir una primera aproximació al projecte patrimonial que es vol implementar a la Catedral de Barcelona, una proposta fascinant que ve determinada pel repte de conciliar les necessitats litúrgiques, devocionals i patrimonials amb aquelles derivades de la gestió cultural i el turisme.